

Павло Берзін,
доктор юридичних наук, професор

УДК 343.2(477)

ЦИВІЛІСТ, ЯКИЙ ПРЯМУВАВ ДОРОГОЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА (ПАНТЕЛЕЙМОН КОСТЯНТИНОВИЧ СКОРДЕЛІ)

Пантелеймон Костянтинівич Скорделі народився 7 квітня 1846 р. в с. Слобода Мана Оргеєвського повіту Бессарабської губернії у старовинній дворянській грецькій родині. Рід дворян Скорделі брав свій початок від православних грецьких переселенців з острова Крит. У часи, коли цей острів перебував у складі Венеціанської республіки (1212—1669), один із представників роду Скорделі визнав покровительство цієї республіки¹ і перейшов на її військову службу, обіймаючи високий пост при головнокомандувачі Венеціанською армією. Згодом деякі представники роду Скорделі перебралися до Князівства Валахії, вступивши на службу до місцевого правителя (Господаря). Так, у другій половині XVIII

століття один із роду Скорделі, який доводився Пантелеймону Скорделі прадідом, справно впродовж кількох десятиліть служив князям (воєводам) Валахії Ніколаю Караджі (1782), Михаїлу Суццо (1783, 1791, 1801), Ніколаю Мавросію (1786), Олександрю Мурузі (1793, 1799), Олександрю Ісіланії (1796) та Олександрю Ханджерлі (1797), за що йому був пожалуваний доволі вагомий на державній службі дворянський (болярський) титул «Великий Армаш». Цей титул належав до третього класу боярів, які складали дворянство Князівства Валахії².

Історіограф Ігнатій Павлович Яковенко, який перед переходом Валахії під протекторат Російської імперії у 1829 р.

¹ Визнання покровительства Венеціанської республіки громадянами, які в різний час мешкали на територіях, що входили до її складу, не були винятком для посадових осіб того часу (див.: Ровинський П. Предисловіє//Записка Венеціанському Сенату о заслугах черногорцев перед Венеціанской Республикой и неправдах, чинившихся им пограничьем комиссаром в Которе Николином Волицей (1744). Рукопись из библиотеки Цетинского монастыря. — Санкт-Петербург: Типография Б. С. Балашова, 1882. — С. II—IV).

² Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии и Валахии, Российской Бессарабской области, с картою. Изображен в письмах; с историческим и статистическим описанием сих земель, нравов, обычаев и домашнего быта тамошних жителей; с росписями всех бывших доньше в Молдавии и Валахии Господарей, и с объяснением разных чинов и их должностей. Сочинение Игнатия Яковенка. — Санкт-Петербург: в Типографии Александра Смирдина, 1828. — С. 13, 48.

відвідав це князівство і спеціально вивчав його дворянські титули, писав: «Великий Армаш есть главный начальник артиллерии (состоящей ныне из двух или трех испорченных пушек) и имеет под начальством своим двух Бояр: второго и третьего Армаша и 80 Армашелей и Служиторов, для исполнения надобности Армашии. Он есть главный Смотритель или Инспектор острога, называемого Пушкария, и наблюдает за всеми уголовными преступниками, там содержащимися. Через его посредство исполняются все приговоры до наказания арстантов касающиеся <...>. Великий Армаш есть первый судья Департамента уголовных дел, в котором, кроме его, находятся шесть Бояр, назначаемых от Господаря по представлению Великого Логофета, для суждения и производства дел уголовных»¹.

У 1752 р. у «Великого Армаша» Скорделі народився син, якого назвали грецьким іменем Панагіот (очевидно, на честь Святого Мученика Панагіота Кесарійського). З грецької Панагіот (або ще Панайот, Панаїте) означає «всесвятий». На слов'янський манер це ім'я вимовлялося і писалося як Пантелеймон. Прізвище Панагіота (Пантелеймона) у той час набуло вигляду, в якому воно часто пишеться й досі, — Скорделі або Скорделе. Тому, очевидно, саме Панагіот став першим представником давнього грецького роду, прізвище якого у Валахії звучало як Скорделі або Скорделе².

Перебуваючи до початку XIX століття на військовій службі, Панагіот вийшов у відставку, оселившись у Бессарабії, яка «присоединена к России в силу бухарестского мирного договора, заключенного между Россией и Турцией в 1812 г., после шестилетней войны»³. Тут Панагіот

одружився, отримавши у придане селище Слобода Мана в Оргеевському повіті. Статистичні дані про Слободу Ману були зафіксовані при проведенні у 1817 р. перепису населення і земель Бессарабії та наведені у «Росписи землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года», опублікованій у 1907 р. У п. 4 розділу IV «Округ Нижне-Реутский» названої «Росписи...» зазначається таке: «Слобода Манна <...> 1 сваяц., 1 дьяч. Низш. сосл.: 10 хоз., 1 зд., 6 бурл. Всего 18 м. и 1 ж. — на вотчине помещика Панаите Скорделе. 550 фалеч леса; а поля приблизительно 200 фал., считая селище <...>, выгон, пахатную землю <...> и сенокос; есть 2 мельницы, 1 виноградник и 1 сад, принадлежащие помещику»⁴. Окрім Слободи Мани, Панагіот Скорделі мав землі у селах Малаешти («Вотчина резешская, в долине Ишновца. Величина вотчины: 900 саж. в ширину, 1500 саж. в длину <...> 500 фал. выгона, 200 фал. пахатной земли, 30 фал. леса и 20 фал. селища; сенокоса не имеют»⁵) та Ісакова («Вотчина резешская, обнимающая в ширину 2365 саж., в длину 2800 саж., в том числе: сенокоса 200 фалеч, выгона 180 фал., пахатной земли 500 фал., 75 виноградников и 47 садов резешских, 100 саж. селища, на коем находится 116 домов»⁶).

Родина Панагіота не була багатодітною для того часу: троє синів — Костянтин (1804—1874), Теодор (Федір), який народився у 1806 р., та Михалаки (Михайло) — народився у 1808 р.

Прагнучи надати своїм синам належне матеріальне забезпечення, Панагіот спрямовує їх на військову службу. У 1827 р. всі троє стають «вольноопределяющимися» у Єкатеринбурзькому 37-му

¹ Там само — С. 227 — 229.

² Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года // Труды Бессарабской Губернской Ученой Комиссии. — Том третий. — Кишинев: Типография З. Шлиомовича, 1907. — С. 133.

³ Русские в Бессарабии до ее присоединения к России. Исторический очерк. — Кишинев: Литография З. Шлиомовича, 1896. — С. 3.

⁴ Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. — С. 133.

⁵ Там само. — С. 147.

⁶ Там само. — С. 160.

піхотному полку (входив до складу 4-го Піхотного корпусу 10-ї Піхотної дивізії 1-ї бригади та мав у своєму складі три батальйони, по чотири роти в кожному¹), який квартирувався у Тучкові (колишньому Ізмаїлі). З початком русько-турецької війни (1828—1829) Костянтин Скорделі перебуває у складі 37-го Єкатеринбурзького піхотного полку та бере участь у штурмі турецької фортеці Рахово. Проте після закінчення війни у зв'язку з погіршенням здоров'я Костянтин у віці 28 років вийшов у відставку, маючи військовий чин прапорщика². Повернувшись до батьківського маєтку в Мані, Костянтин Скорделі одружився на дворянці з селища Сесень Орґеєвського повіту Марії Василівні (дівоче прізвище Кіріка) і зайнявся виноградарством та виноробством³. Завдяки господарюванню Костянтин Скорделі значно збільшив батьківські статки. Іменним імператорським указом йому був пожалуваний дворянський титул із занесенням до другої частини родовідної книги.

Сім'я Костянтина Скорделі була багатодітною. Усього в його родині було одинадцять дітей, але перетнути межу юнацького віку вдалося лише сімом із них: донькам Олені, Єлизаветі та Балаші (Севасті) (вони народилися відповідно у 1837, 1838 та 1842 роках) та синам — Василю (народився у 1840 р.), Федору

(1843-й рік народження), Костянтину (?—?) і Пантелеймону.

Пантелеймон був наймолодшою дитиною у великій сім'ї Скорделі. У майбутньому його старший брат Василь Костянтинович Скорделі працюватиме у поліцейському управлінні Орґеєвського повіту і матиме чин губернського секретаря. Ще один старший брат Пантелеймона — Федір — закінчив медичний факультет Київського університету та став лікарем⁴. У 90-х роках XIX століття він працюватиме звичайним земським лікарем Шашканської дільниці Кишинівської повітової земської управи і матиме чин колезького радника⁵. На початку XX століття Федір Костянтинович буде працювати дільничим лікарем у селі Страшени Кишинівського повіту при повітовій земській управі⁶.

Костянтин Скорделі також мав статський чин колезького радника і станом на 1901 рік працював у ремесляній школі, відкритій при Київському благодійному товаристві⁷.

Своє дитинство Пантелеймон Скорделі провів у батьківському маєтку «Мана». Там же отримував початкову освіту.

Для завершення освіти Пантелеймон змушений був вступити у 1856 р. до Кишинівської міської гімназії, яку закінчив у 1863 р. «с правом на чин XIV клас-

¹ Хроника Российской Императорской армии, составленная по Высочайшему повелению. Часть IV [1, 2, 3 и 4-й Пехотные корпуса с их легкими кавалерийскими дивизиями]. — Санкт-Петербург: Печатано в Военной Типографии, 1852. — С. 429—431; Екатеринбургский, 37-й пех., полк//Военная энциклопедия/под редакцией: К. И. Величко, В. Ф. Новицкого, А. В. фон-Шварца, В. А. Апушкина, Г. К. фон-Шульца. — Том 9. Двина Западная — Елец, Юлий Лукианович. — Петербург: Т-во И. Д. Сытина, 1912. — С. 316.

² ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 41. — Арк. 1. Наскільки мені відомо, військову кар'єру зміг зробити лише молодший брат Костянтина Михайло, ставши «полковником молдавської армії» (там само. — Ф. 147. — Од. зб. 41. — Арк. 1).

³ Виноробство на землях тогочасного Орґеєвського повіту було найбільш розвинутою галуззю господарства (див. про це: Берг Л. С. Бессарабия: страна — люди — хозяйство. — Петроград: Изд-во.

⁴ «Огни», 1918. — С. 187).

⁵ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 41. — Арк. 1. У грудні 1862 року Федір Костянтинович Скорделі був допущений у Київському університеті до прослуховування лекцій та складання іспиту з німецької мови (ДАК — Ф. 16. — Оп. 301. — Сир. 278. — Арк. 1—5).

⁶ Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 год. Издание Бессарабского Губернского Правления. Год 29-й [Отдел II]. — Кишинев: Губернская типография, 1911. — С. 224; Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1912 год (Високосный). Издание Бессарабского Губернского статистического комитета под редакцией Б. А. Тоширо. Год 30-й. — Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1911. — С. 147; Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 год.

⁷ Адрес-календарь. Общая роспись ... на 1901 год... Часть I. — Столб. 1048.

са и с награждением золотой медали за успехи»¹.

Після закінчення зазначеної гімназії Пантелеймон впродовж року мешкає у Кишиневі на квартирі вчителя німецької мови Генського, наполегливо вивчаючи цю мову і готуючись до складання випробування з німецької мови у присутності Педагогічної ради Кишинівської гімназії та продовження навчання в одному із російських університетів. Згадку про ретельну підготовку П. К. Скорделі до іспиту з німецької мови знаходимо у спеціальному посвідченні, виданому директором училищ Бессарабської області 22 вересня 1864 р.: «Окончившему курс наук в Кишиневской Гимназии в 18^{62/63} академическом году, Пантелеймону Константиновичу Скордели в том, что он действительно находился на квартире учителя немецкого языка Кишиневской гимназии Генского для изучения немецкого языка, с 1го ноября 1863 — по 22 июня 1864 г., и что во все это время он Скордели не был замечан ни в каких предосудительных поступках, во время пребывания его в Гимназии был всегда поведения отличного»².

Зазначене випробування з німецької мови Пантелеймон Скорделі склав «вельми задовільно», про що зазначається у виданому йому 22 червня 1864 р. посвідченні: «Окончивший курс в Киши-

невской областной гимназии в 18^{62/63} академическом году Пантелеймон Скордели, вследствие поданного им прошения был подвергнут, в присутствии Педагогического Совета Кишиневской Гимназии вместе с учениками 7²⁰ класса, испытанию по немецкому языку, и оказал весьма удовлетворительные успехи по отому предмету. В удостоверении чего и дано ему Скордели сие свидетельство за надлежащею подписью и приложением казенной печати. Г. Кишинев. Июня 22 дня 1864 г.»³.

Через рік після закінчення гімназії у Кишиневі Пантелеймон Скорделі рушає до Києва, де вступає на юридичний факультет місцевого імператорського університету.

Під час навчання в університеті Пантелеймон серйозно цікавиться історією права стародавніх держав⁴, історією румунської держави⁵, історією права взагалі⁶ та історією філософії права⁷, римським правом⁸, пруським правом⁹, проблемами судоустрою¹⁰, а також проблемами цивільного та кримінального судочинства¹¹. Лекції з кримінального судочинства студент Скорделі слухав у О. Ф. Кістяківського впродовж 1866—1867 навчального року. Пантелеймон Костянтинівич разом зі своїми товаришами-однокурсниками — Євгеном Виноградовим, Захарієм Карна-

¹ Коробка П. П. К. Скордели // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Издание второе, исправленное и дополненное. — Санктпетербург, 1881. — С. 300.

² ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 5.

³ Там само. — Арк. 6.

⁴ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 60. — 212 арк.; Од. зб. 62. — 18 арк.

⁵ [Скордели П. К.] История румынов от появления их в истории до основания отдельных государств — Волахии и Молдавии [Лекция и материалы к ней]//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 20. — Арк. 1 — 17 зв.

⁶ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 61. — 327 арк.

⁷ [Ренненкамф Н. К.] Конспект лекций по истории философии права, составленный студентом Скордели П. К., Виноградовым Е. и др. в 1866/67 акад[емическом] году [16 марта 1867 г.] // ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 30. — 83 арк.

⁸ [Митюков К. А.] Конспект лекций по римскому праву, составленный [студентом Скордели П. К.] // ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 28. — 89 арк.

⁹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 31. — 322 стор.

¹⁰ Скордели П. К. Выписки из книги «Учреждения судебных установлений в частности» (лекции и материалы к ней)//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 22. — 17 арк.

¹¹ [Пахман С. В.] Конспект лекций по гражданскому судопроизводству, составленный [Скордели П. К.]//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 29. — 60 арк.

хицьким та Вікентієм Фабіанським — уважно записує їх¹.

Проте найбільшу зацікавленість у студента Скорделі викликають лекції з цивільного права, цивільного судочинства та сімейного права, які читає на факультеті професор В. Г. Демченко. Ці лекції студент Пантелеймон Скорделі детально конспектує².

На старшому курсі навчання студент Скорделі підготував невеличкий рукописний реферат на тему «Подлежат ли сломке и снесению ipso jure всякого рода починка и перестройка деревянных зданий там, где сие запрещено постановлениями городских общественных управлений» обсягом два аркуші³.

Закінчив навчання на юридичному факультеті Київського університету П. К. Скорделі у 1869 р., отримавши ступінь кандидата прав. Після цього він звертається до Ради юридичного факультету з проханням залишити його професорським стипендіатом. Підставами для цього були серйозні розумові здібності Пантелеймона. Вихованець П. К. Скорделі по Ніжинському лицю П. Коробка згадує: «Как способности Скордели, так равно и отлично выдержанный им окончательный экзамен обратили на себя внимание факультета, который предложил Скордели остаться при Университете стипендиатом для приготовления к профессорскому званию»⁴.

14 червня 1869 р. П. К. Скорделі отримує повідомлення за № 1148 і підписом ректора Київського університету про за-

раховання його у стипендіати для приготування до професорського звання з цивільного права та цивільного судочинства під керівництвом В. Г. Демченка. У цьому повідомленні зазначалося: «По ходатайству Юридического факультета Совет Университета, в заседании 31 минувшего, мая избрал Вас большинством голосов 20 против 3 в стипендиаты для приготовления к профессорскому званию по Гражданскому праву и Гражданскому судопроизводству, сроком на один год и поручив руководство в занятиях Ваших [Господину] Профессору Демченку, сообщает Вам об измененном и вместе с тем предлагает в точности исполнить условия, предписанные правилами для профессорских стипендиатов. Для ознакомления с упомянутыми правилами Вам необходимо явиться в Канцелярию Совета, и сообщит ей при этом как свои документы, так и место своего жительства»⁵.

Про свої заняття як професорського стипендіата впродовж першого півріччя 1869—1870 академічного року П. К. Скорделі доповідає В. Г. Демченку окремим звітом від 20 грудня 1869 р.⁶: «На основании правил о стипендиях для лиц, оставленных при Университете с целью приготовления к профессорскому званию, я обязан в течение каждого полугодия представлять письменную работу и также отчет о своих занятиях. В начале этого полугодия я имел честь заявить Вам, что <...> возможность ближе ознакомиться с специальными сочинениями

¹ Лекции уголовного судопроизводства, составленные по чтениям А. Ф. Кистяковского студ[ентами] юрид[ического] факультета Пантелеймоном Скордели, Виноградовым Евгением, Карнахицким Захарием, Фабанским Викентием в втором семестре 1866/67 акад[емического] года [Февраля 5 дня 1867 года]//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 27. — 87 арк.

² Див.: [Демченко В. Е.] Конспекты лекций по гражданскому праву, составленные студентами Скордели П. К., Виноградовым и Фабанским в 1865/66 гг. — 3 сентября 1865 г. — 20 февраля 1866 г. — Киев — 7 тетрадей//НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 43. — 97 арк. [тетрадь 1]; 103 арк. [тетрадь 2]; 89 арк. [тетрадь 3]; 87 арк. [тетрадь 4]; 170 стор. [тетрадь 5]; 64 арк. [тетрадь 6]; 47 арк. [тетрадь 7]. Про записи у цих рукописних конспектах лекцій В. Е. Демченка, зроблені студентом Пантелеймоном Скорделі, див. підрозділ 3.13 другого розділу книги.

³ Скордели П. К. Подлежат ли сломке и снесению ipso jure всякого рода починка и перестройка.

⁴ Деревянных зданий там, где сие запрещено постановлениями городских общественных управлений//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 21. — Арк. 1 — 2 зв.

⁵ Коробка П. П. К. Скордели. — С. 300.

⁶ Цей звіт (обсягом сім аркушів) має назву «Отчет о занятиях стипендиата П. Скордели за первое полугодие 1869/70 акад[емического] года. Декабря 20 ш дня 1869 года» (див.: ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 1. — Арк. 1).

по отдельным частям гражданского права. <...> Сообразно принятой мною программы, я занимался преимущественно гражданским материальным правом <...>. Главными же пособиями послужили сочинения Неволіна, Мейера и Победоносцева, как общие курсы»¹.

Навесні 1871 р. керівництво Ніжинського ліцею запрошує Пантелеймона Костянтиновича, який на той час ще не мав захищеної магістерської дисертації, виконувати посаду професора на кафедрі кримінальних та поліцейських законів.

Скорделі надає свою згоду і починає готуватися до вступної лекції, яку він незабаром мав прочитати у ліцеї. Поряд з цим канцелярія попечителя Київського учбового округу починає готувати документи для «определения на должность профессора Лицея Князя Безбородко Г. Скордели»².

У травні 1871 р. П. К. Скорделі на урочистому зібранні у Ніжинському ліцеї читає обов'язкову для викладання на кафедрі вступну лекцію з кримінального права³. У цій лекції він розкривав питання про «важність уголовного права», «круг действий уголовного права», особливості визнання «преступления и наказания» предметом кримінального права⁴, а також питання про «задачи уголовного закона», вбачаючи у цих задачах «определение соразмерности виновности и наказуемости»⁵.

Після цього наказом міністра народної освіти від 29 травня 1871 р. № 9⁶ кандидат прав П. К. Скорделі зараховується виконувачем посади професора в ліцеї (про це попечитель Київського учбового округу повідомив керівництво

ліцею своїм листом від 15 червня 1871 р. № 5386)⁷. У зв'язку з цим 26 червня 1871 р. директор ліцею направляє П. К. Скорделі повідомлення (за № 238). У зазначеному документі «Господину исправляющему должность Профессора Лицея князя Безбородко Пантелеймону Константиновичу Скордели» повідомляється таке:

«Приказом Г. Министра Народного Просвещения от 29 минувшего Мая за № 9^м Вы определены исправляющим должность Профессора Лицея Князя Безбородко по предмету законов Полицейских и Уголовных. О чем, согласно представлению Г. Попечителя Киевского Учебного Округа от 15 сего июня за № 5386, имею честь уведомить Ваше Высокоблагородие»⁸.

Після цього канцелярія попечителя Київського учбового округу «на дополнение письма от 15 июня за № 5386» направляє до ліцею низку особистих документів Пантелеймона Костянтиновича (різні метрики, свідоцтва тощо)⁹.

Після переїзду на нове місце служби та з початком викладацької діяльності у Ніжинському ліцеї виправляючий посаду професора Скорделі має певні труднощі, пов'язані з поганим матеріальним забезпеченням. Зазнавши певних втрат у зв'язку з переїздом, Пантелеймон Костянтинович пише попечителю Київського учбового округу листа, у якому разом з іншими викладачами ліцею «просят ходатайства о выдаче им подъемных денег для возмещения издержек, понесенных ими при переходе к настоящим должностям»¹⁰. Сума грошей, яку просив Пантелеймон Костянтинович на від-

¹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 1. — Арк. 2.

² ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 7.

³ [Скордели П. К. [Вступительная лекция об уголовном праве, читанная в [Нежинском лицее кн. Безбородко]/ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 16.— 14 арк.

⁴ Там само. — Арк. 2.

⁵ Там само. — Арк. 3, 4 зв. — 5.

⁶ ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 8.

⁷ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 11. — Арк. 1, 2, 6; Од. зб. 42. — Арк. 1; ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 8.

⁸ ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 8.

⁹ Там само. — Арк. 9 — 9 зв., 10 — 10 зв.

¹⁰ ВДАЧОН. — Ф. 1359. — Оп. 1. — Спр. 788. — Арк. 11 — 11 зв.

шкодування йому зазначених втрат, становила 120 рублів¹. Через деякий час від попечителя округу надійшло повідомлення, підписане 30 березня 1872 р. за № 3213, про його згоду «выдать исправляющему должность Профессора Лицея Князя Безбородко, по кафедре Уголовных и Полицейских законов Скордели <...> в единовременное пособие <...> 120 руб.»².

Архівні джерела містять конспекти лекцій з кримінально-правових дисциплін, читаних П. К. Скорделі в Ніжинському лицейі. Окремі з таких конспектів під загальною назвою «Конспект лекцій про злочинність» присвячувалися проблемам історичного розвитку публічного звинувачення у різних державах Європи, причинам неосудності, а також механізму вчинення злочину³. Відзначу, що до причин неосудності П. К. Скорделі відносив: а) «обязанность по случаю приказа»; б) «угрозу»; в) «состояние крайней необходимости»; г) «состояние необходимой обороны»⁴. У конспекті лекцій під назвою «Совершение преступления» П. К. Скорделі визнає злочин вчиненим тоді, коли наявні «все соответствующие элементы, все признаки состава преступления»⁵. Визначаючи такий взаємозв'язок вчиненого злочину та елементів (ознак) складу злочину, він пише: «Определяет совершение преступления моментом выполнения преступного плана,

мы должны заметить, что 1) оно обнаруживается достижением той цели, которую поставил себе преступник, совершая правонарушение <...> 2) также тем, не всегда имеет значение наступление известных материальных последствий преступлений. В этом отношении все преступления м[огут] б[ыть] разделены на две категории, одни из них всегда требуют этих последствий, составы <...> преступлений против жизни, здоровья лица, — другие <...> формальными преступлениями таких последствий не имеют, считаются совершившимися с момента допущения преступных действий, составы проступков <...> дуэли»⁶.

В іншому конспекті лекцій професора Скорделі з кримінального права, записаному його слухачами у Ніжинському лицейі⁷, наводиться конкретніша позиція цього вченого щодо розуміння ним поняття та структури складу злочину. Визначаючи його елементи, він пише: «Каждое преступление <...> состоит из 4^x элементов: 1. субъекта преступления, 2. свободной воли и знания субъекта, 3. объекта преступления и 4. самого деяния. Совокупность этих элементов, признаков, содержащихся в понятии о преступлении, называется составом преступления (corpus delicti, thatbestand)»⁸. П. К. Скорделі виділяє поняття загального (родового) і особливого (видового) складу злочину «Общий состав преступ-

¹ Там само. — Арк. 11 зв.

² Там само. — Арк. 13.

³ Текст лекцій П. К. Скорделі під заголовком «Историческое развитие публичного обвинения в различных государствах Европы» знаходиться у першій частині записника, назва якого визначена як «Конспект лекцій о преступности» (ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 17. — Арк. 12 — 39). Інша частина тексту в цьому записнику присвячена дослідженню під заголовком «Устав о паспортах» (ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 17. — Арк. 4 — 64). Крім цього, зазначений «Конспект лекцій о преступности» включає десять відокремлених рукописних аркушів, на яких написаний текст має наступні заголовки: «Причины невменяемости лежат вне человека» (ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 17. — Арк. 1 — 6), «Совершение преступления» (ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 17. — Арк. 7 — 10).

⁴ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 17. — Арк. 1—6.

⁵ Там само. — Арк. 7.

⁶ Там само. — Арк. 7.

⁷ Див.: Уголовное (материальное) право. Особенная часть. — Лекции Г. Профессора П. К. Скордели, записываемые слушателями [Рукопись]. — Нежин, 1874//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 26.— Арк. 1а — 23. На звороті 20 аркуша цього конспекту є запис «Записал ст. Лкб. С. Громачевский», а на аркуші 23 проставлений рельєфний штамп з написом «Семен Григорьевич» (вздовж півкола) та «Громачевский» (за горизонталлю). Нижче є ще один напис: «Лекции по особенной части угол [овного] пр [ава], читанные 19 сентября, 3, 10 и 17 октября [18] 74 г» (ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 26. — Арк. 20 зв., 23).

⁸ Уголовное (материальное) право. Особенная часть. — Лекции Г. Профессора П. К. Скордели, записываемые слушателями [Рукопись]. — Нежин, 1874//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 26. — Арк. 1.

ления представляет совокупность таких родовых признаков, по которым известное деяние является преступлением вообще; общий состав преступления составляет предмет изучения общей части уголовн[ого] пр[ава]. Особенный состав преступления представляет совокупность таких видовых, специальных признаков, в силу которых данное деяние считается именно этим, а не иным видовым преступлением (напр[имер], грабежом, а не воровством), — особенный состав преступления составляет предмет изучения особенной части угол[овного] пр[ава]. Иначе можно сказать, что особенная часть угол[овного] пр[ава] рассматривает в частности отдельные виды и роды преступлений, а также и наказания, которые налагаются за эти преступления, между тем как общая часть угол[овного] прав[а] излагает понятие о преступлении и наказании вообще»¹, — говорилось на лекціях П. К. Скорделі.

У своїх інших лекціях, читаних у лиці впродовж 1871 — 1872 навчального року, професор Скорделі підтримував підхід про поділ кримінального права на матеріальне та формальне: «Уголовное право делится на материальное и формальное. Первое, или уголовное право в тесном смысле определяет преступления и соответствующие им наказания. Второе, или судопроизводство, определяет формы, обряды и приемы при применении уголовных законов к совершаемым преступлениям»². Крім цього, вчений зауважував: «Уголовное право занимается [исс]ледованием существа преступления, наказания и взаимного их соотношения. Эта наука в обширном смысле включает в себя: уголовное право в тесном смысле, т. е. коренные начала о преступлениях и наказаниях; уголовное судоустройство <...>; наконец, уголовное судопроиз-

водство»³. При цьому значення складу злочину в кримінальному праві пояснювалося П. К. Скорделі ще детальніше. Визнаючи складом злочину «совокупность признаков, содержащихся в понятии преступления», професор Скорделі зазначав: «Преступление обуславливается наличностью: во-первых, предмета преступления, во-вторых, его чиновника и содержит в себе четыре <...> необходимых элемента: два, образующие внешнюю сторону преступления — действие и его последствия, и два, образующие внутреннюю его сторону — волю и знание»⁴. При цьому визначав ці елементи (їх П. К. Скорделі називає також ознаками) складу злочину виходячи з використання двох методів (шляхів) — історичного та аналітичного. «Эти общие признаки преступления могут являться и быть изучаемы в различных формах и более удобными для этого могут служить два пути: исторический, основывающийся изучение признаков преступления на историческом порядке происхождения и развития преступления. Сначала является преступник — субъект, а потом — уже преступление или объект. Второй — аналитический, основанный на опыте и <...> начинается обратным путем, т. е. с преступления или объекта, доходит до субъекта»⁵.

У зазначеному конспекті лекції з кримінального права П. К. Скорделі також приділяє увагу роз'ясненню поняття складу злочину. «Учение о составе преступления или, лучше сказать, о совокупности всех признаков, содержащихся в понятии преступления, известно под именем *corpus delicti* (введенным впервые птал. кримин[алистом] Фаринациусом). Первоначально под *corpus delicti* разумелись внешние признаки, обнаружившие совершенное преступление, но с

¹ Там само. — Арк. 1 — 1 зв.

² [Скорделі П. К. [Конспект лекцій по уголовному праву, записанных студентами Нежинского лицея кн. Безбородко Скандаровыш А. П., Коробкой И. С., [Рогальским И. Ф.] и др.//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 19. — Арк. 17.

³ [Скорделі П. К. [Конспект лекцій по уголовному праву, записанных студентами Нежинского лицея кн. Безбородко Скандаровыш А. П., Коробкой И. С., [Рогальским И. Ф.] и др.//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 19. — Арк. 85.

⁴ Там само. — Арк. 22.

⁵ Там само. — Арк. 22.

течением времени учение о составе преступления все более и более изменяло свой прежний характер, так что наконец под этим именем разумелась уже совокупность всех признаков, входящих в состав преступления. У немецких криминалистов встречаются различные деления *corpus delicti*, между которыми как уголовные понятия встречаются *Thatbestand des Verbrechens* в смысле существующих признаков состава преступления»¹, — писал Пантелеймон Костянтинович.

Лекції з кримінального права виконуючий посаду професора Скордели читав за спеціально розробленою ним програмою² (у цій програмі також були визначені питання про склад злочину, його внутрішню та зовнішню сторони, а також їх ознаки³).

Окрім лекцій з кримінального права, Пантелеймон Костянтинович читає у Ніжинському лицейі також лекції з цивільного права⁴, історії права⁵ та кримінального судочинства⁶ (останній — впродовж 1871—1872 років).

Описуючи викладацьку діяльність П. К. Скордели у Ніжинському лицейі, П. Коробка писав: «Останавливаясь на деятельности Пантелеймона Константиновича, как преподавателя Лицея, нужно сказать, что он вполне добросовестно выполнял возложенные на него обязанности и в отношении студентов — составлением курса уголовного права и судопроизводства и по отношению к Лицею вообще, стараясь поднять, оживить и очистить от всего дурного это умиравшее учебное заведение. Полный жизни, отличающийся живостью ума и характера и имея все условия для успеха в обществе, Скордели первое время почти изолировался

от общества и посвящал все свое время на составление курса. При этом нужно заметить, что чтение уголовного судопроизводства в Лицее произведено было им впервые, так как до этого времени этот необходимый предмет для практических юристов вовсе не читался. Результатом занятий Скордели было: составление курса и добросовестное и аккуратное чтение лекций. «Курс уголовного права» издан был по его запискам слушателями в 1874 г. в Киеве. Так как цель лицейского образования состояла в приготовлении практических юристов, то Скордели излагал свой курс довольно подробно. Способ изложения был принят историко-догматический, притом обращалось внимание и на теорию предмета. История каждого института излагалась кратко, а затем следовало подробное изложение системы действующего права, с указанием на толкование закона судебною практикою и с критическою оценкою русских законов сравнительно с иностранными. Если этот курс представлял хорошую компилятивную переработку лучших современных учебников уголовного права, то и это был почтенный труд для человека только что взявшегося за преподавательскую деятельность. Пред этим чтение уголовного права в Лицее было в руках профессора Максимовича, человека почтенного и очень уважаемого, но уже далеко не молодого: поэтому нет ничего удивительного, что широкое и живое изложение предмета, весьма важного для юриста-практика, сделанное молодым профессором, имело особенное значение для лицестов того времени»⁷.

Одночасно із зазначеною професорською посадою в лицейі Пантелеймон Кос-

¹ Там само. — Арк. 22.

² [Скордели П. К.] Программы полицейского и уголовного прав//ІР НБУВ. — Ф. 147.— Од. зб. 54. — 8 арк.

³ Там само. — Арк. 2-2 зв.

⁴ Скордели П. К. Лекция о гражданском праве, читаная в [Нежинском лицее кн. Безбородою]. — 1874 г. //ІР НБУВ. — Ф. 147, — Од. зб. 16а — 343 арк.

⁵ [Скордели П. К.] Конспект лекций по истории права, читанные в Нежинском лицее кн. Безбородою. — 1871//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 18. — Арк. 1 — 6 зв.

⁶ [Скордели П. К.] Конспект лекций по уголовному судопроизводству, записанные студентами Нежинского лицея кн. Безбородою Коробкой И. С., Скандовым А. П. и др. [1871—1872]//ІР НБУВ.— Ф. 147. — Од. зб. 25. — 39 арк.

⁷ Коробка П. П. К. Скордели. — С. 300—301.

тянтинівич виконує також обов'язки члена Ради Ніжинського лицю та її секретаря¹ а також почесного мирового судді. Про один із випадків, який трапився з членом Ради лицю П. К. Скорделі, пише П. Коробка: «Патриархальна життя Нежина виработала между некоторыми преподавателями лиця, под наблюдением тогдашнего его директора, оригинальный взгляд на профессора лиця. Хотя здание носило название «Лицей», но собственно под лицей отведено было три или четыре комнаты, тогда как один этаж, состоявший из множества комнат, был отдан одному преподавателю лиця, который держал у себя воспитанников для приготовления к поступлению в лицей. Впрочем, обычай устраивать подобные пансионы вне лиця практиковался и другим преподавателем. Скордели восстал против этих обычаев, как несогласных с достоинством профессора — и подобные порядки были вскоре уничтожены, а оба профессора ушли из лиця, причем на их место, благодаря заботам Скордели, были приглашены другие лица, которые имели в виду одну науку, довольствуясь притом одним скромным содержанием. Обновление лиця новыми силами привлекло туда более 150 студентов»².

Значне педагогічне навантаження П. К. Скорделі під час роботи у Ніжинському лицейі, а також виконання ним різних адміністративних доручень в лицейі дещо уповільнили підготовку магістерської дисертації. Проте навіть за таких умов Пантелеймон Костянтинівич знаходить у собі сили працювати над дисертацією і готуватися до складання потрібного іспиту на ступінь магістра цивільного права. Цей іспит він успішно складає у 1874 р. «В 1874 г. Скордели выдержал экзамен на степень магистра,

не прерывая чтения лекций в Лицее и принимая весьма деятельное участие в судебных заседаниях нежинского съезда мировых судей, как почетный мировой судья. Эти заседания до того интересовали Пантелеймона Константиновича, что он постоянно участвовал в их занятиях и после, пока не оставил Нежина навсегда»³, — пише П. Коробка.

Працюючи над дисертацією, Скорделі у 1874 р. звертається до ректора Ніжинського лицю з проханням дозволити йому виїхати у відпустку: «Для приготовления своей диссертации <...> в свободное от чтения лекций время <...> честь имею покорнейше просить Вас <...> разрешить мне отпуск у паспортника по 5 марта в города Одессу, Киев и Кишинев»⁴.

Працюючи у Ніжинському лицейі, П. К. Скорделі не втрачав зв'язків із провідними науковцями того часу. Для цього він постійно зустрічався з О. Ф. Кістяківським, брав участь у засіданнях Юридичного товариства при Московському університеті, постійним членом якого він був з 1874 р.⁵ Так, прагнучи відвідати черговий з'їзд цього товариства, П. К. Скорделі звертається до ректора Ніжинського лицю зі словами: «Я хотел бы принять участие в заседаниях Московского съезда русских юристов, посему я покорнейше прошу <...> об исходатайствовании мне на путевку в Москву денежного пособия <...>. Юридическое общество состоит при Московском Университете, предполагает устроить 1-съезд юристов в Москве в здании Москов[ского] Университета в конце Декабря 1874 г.»⁶.

Крім цього, П. К. Скорделі підтримує зв'язки й з книжними магазинами міста Києва. Один із таких магазинів, у якому він купував новинки літератури, мав на-

¹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 11. — Арк. 2.

² Коробка П. П. К. Скордели. — С. 301.

³ Там само. — С. 301.

⁴ Скордели П. К. Ректору Нежинского лиця кн. Безбородко. Письмо с просьбой о командировке на первый съезд юристов в Москву [1874]//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 49. — Арк. 1 зв.

⁵ Там само. — 2 арк.

⁶ Скордели П. К. Ректору Нежинского лиця кн. Безбородою. Письмо с просьбой о командировке на первый съезд юристов в Москву [1874]//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 49. — Арк. 1, 2.

зву «Южно-русский книжный магазин» і знаходився у Києві на Хрещатику («дом Де-Мезер № 2»)¹.

Пам'ятаючи ту увагу, яку приділяли своїм студентам професори В. Г. Демченко та О. Ф. Кістяківський у Київському університеті, професор Ніжинського ліцею П. К. Скорделі намагався якомога вище підняти рівень наукових досліджень своїх вихованців у ліцеї. Так, ліцеїстом Ващініним була підготовлена робота «Про підсудність»², Петром Д'яковським — змістовне дослідження на тему «Про предмет злочину»³, ліцеїстом Доманським — невеличкий реферат на тему «Обставини, що збільшують покарання»⁴, а ліцеїстом Маковським — дослідження на тему «Про судове слідство»⁵.

У середині 1874 р. П. К. Скорделі, який так і не мав магістерського ступеня, вирішує залишити роботу в Ніжинському ліцеї і перейти у Демидівський юридичний ліцей в Ярославлі виконуючим посаду доцента. В одному зі своїх листів Скорделі описує своє рішення наступними словами: «в ожидании, что ко времени перехода в Ярославль буду магистром. Переход мой должен был быть к Новому году (<...> учебному, т. е. Августу 1874 г.). <...> причем я [сообщил о своем] желании оставаться в Нежине, пока не приобрету [вскоре] магистерской степени <...>. Лицей (Ярославский — П. Б.) приглашает меня и без степени

магистра исправляющим должность доцента»⁶.

У 1875 р. майнові справи батька П. К. Скорделі — Костянтина Пантелеймоновича — значно погіршилися. На той час він мав боргів на загальну суму 10 тисяч рублів і щорічних процентів на ці борги — одну тисячу рублів. При цьому родині Скорделі належав родовий маєток «Мана» — 825 десятин землі⁷. Займались мешканці Мани переважно виноробством.

У тому ж році Юридичний ліцей у Ніжині був закритий, у зв'язку з чим Пантелеймон Костянтинович приймає рішення переїхати до Києва.

У Києві Скорделі надає згоду на пропозицію управляючого Київською контролю Державного банку і за сумісництвом професора Київського університету М. Х. Бунте обійняти посаду секретаря та юрисконсульта цієї установи⁸.

Маючи статський чин титулярного радника⁹, П. К. Скорделі починає працювати на зазначених посадах у Київській конторі Держбанку¹⁰. Як уповноважений (повірений у справах цієї установи) він також виконує обов'язки голови Конкурсного управління в справах неплатоспроможних¹¹.

У 1878 р. Скорделі отримує статський чин колезького асесора¹², а у 1880-му звільняється із зазначених посад у конторі Держбанку. У тому ж році в Києві він відкрив власну нотаріальну конто-

¹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 42. — Арк. 5.

² [Ващінін]. О подсудности [студенческая работа Нежинского лицея кн. Безбородою с правами Скордели П. К.]/ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 32. — 39 стор.

³ Дьяковский П. О предмете преступления//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 35. — 5 арк.

⁴ Доманский А. Обстоятельства, увеличивающие наказание//ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 34. — 2 арк.

⁵ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 36. — 9 арк.

⁶ Там само. — Од. зб. 50. — Арк. 1-1 зв.

⁷ Там само. — Од. зб. 41. — Арк. 2 зв.

⁸ З цього приводу П. Коробка пише: «В 1875 году Скордели перешел на должность секретаря и юрисконсульта киевской конторы государственного банка, по приглашению тогдашнего его управляющего, раньше товарища министра финансов, Н. Х. Бунте» (Коробка П. П. К. Скордели. — С. 302).

⁹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 9. — Арк. 1.

¹⁰ Там само. — Ф. 61. — Од. зб. 559. — Арк. 18; Ф. 147. — Од. зб. 2 — 6 [Приложения]. — Арк. 25; Од. зб. 10. — Арк. 2.

¹¹ Там само. — Ф. 147. — Од. зб. 9. — Арк. 1, 4, 8; Од. зб. 2. — Арк. 1 — 7; Од. зб. 3. — Арк. 9; Од. зб. 4. — Арк. 10; Од. зб. 5. — Арк. 12; Од. зб. 7. — Арк. 16, 20; Од. зб. 8. — Арк. 1 — 14; Од. зб. 10. — Арк. 1 — 2.

¹² Там само. — Ф. 147. — Од. зб. 10. — Арк. 2.

ру¹. Упродовж 1880—1891 років Пантелеймон Костянтинович плідно працює на нотаріальній ниві, про що свідчать Актові книги київського нотаріуса П. К. Скорделі «для актов на недвижимые имущества»² та «для актов, не относящихся к недвижимым имуществам»³, «Реестры Киевского нотариуса П. К. Скордели» (а також додаткові реєстри)⁴, «Алфавитные указатели конторы Киевского нотариуса П. К. Скордели»⁵ за вказані вище роки.

На початку 80-х років П. К. Скорделі проживав у Києві на Хрещатику в «будинку Зейделя»⁶.

Тогочасне життя П. К. Скорделі не обмежувалося лише практичною діяльністю. Він бере активну участь у громадському житті міста. Зокрема, коли при Київському університеті за безпосередньої участі його вчителів — В. Г. Демченка та О. Ф. Кістяківського — було засноване Юридичне товариство, то Пантелеймон Костянтинович у 1877 р. був обраний його постійним членом⁷. Згодом, коли головою товариства був його вчитель О. Ф. Кістяківський, Скорделі призначається також на посаду секретаря товариства⁸. На одному із його

засідань у 1880 р. він робить доповідь на тему «В какой день должен быть протестован вексель, писанный на срок?»⁹. Крім цього, П. К. Скорделі бере участь у Загальному зібранні Київського руського драматичного товариства¹⁰.

У 1895 р. Пантелеймон Костянтинович одружується. Його дружиною стала Марія Олександрівна Філімонова (1859—?), для якої це вже був третій шлюб.

Після одруження Пантелеймон Костянтинович разом із дружиною вирішують переїхати на батьківщину родини Скорделі — у село Мана, що на Бесарабщині. Підставою для цього висновку є те, що уперше тогочасні офіційні джерела називають П. К. Скорделі серед службовців Оргеєвського повіту у 1896 р. До цього часу в даних джерелах згадується лише ім'я його рідного брата Федора¹¹. Зокрема, впродовж 1896—1902 років П. К. Скорделі (спочатку у чині колезького радника, а з 1901 р. — статського радника) обіймає посаду почесного члена Бесарабського губернського попечительства дитячих притулків, що функціонувало при Канцелярії Бесарабського губернатора, а також почесного мирово-

¹ Там само. — Ф. 61. — Од. зб. 559. — Арк. 28.

² ДАК. — Ф. 28. — Оп. 1. — Сир. 1. — Арк. 1. — 79; Сир. 2. — Арк. 1 — 79; Сир. 6. — Арк. 1—44; Сир. 7. — Арк. 1—46; Сир. 8. — Арк. 1—45; Сир. 10. — Арк. 1—50; Сир. 11. — Арк. 1—50; Сир. 12. — Арк. 1—52; Сир. 13. — Арк. 1—15; Сир. 19. — Арк. 1—117; Сир. 20. — Арк. 1—117; Сир. 21. — Арк. 1—119; Сир. 24. — Арк. 1—122; Сир. 25. — Арк. 1—122; Сир. 26. — Арк. 1—123; Сир. 30. — Арк. 1—107; Сир. 31. — Арк. 1—113; Сир. 32. — Арк. 1—115; Сир. 36. — Арк. 1—112; Сир. 37. — Арк. 1—106; Сир. 38. — Арк. 1—114; Сир. 43. — Арк. 1—92; Сир. 44. — Арк. 1—80; Сир. 45. — Арк. 1—90; Сир. 50. — Арк. 1—79; Сир. 51. — Арк. 1—71; Сир. 52. — Арк. 1—65; Сир. 56. — Арк. 1—86; Сир. 57. — Арк. 1—94; Сир. 58. — Арк. 1—82; Сир. 82. — Арк. 1—78; Сир. 63. — Арк. 1—72; Сир. 64. — Арк. 1—78; Сир. 68. — Арк. 1—72; Сир. 69. — Арк. 1—72; Сир. 70. — Арк. 1—74.

³ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Сир. 3. — Арк. 1—111; Сир. 14. — Арк. 1 — 40; Сир. 22. — Арк. 1—81; Сир. 27. — Арк. 1—91; Сир. 28. — Арк. 1—18; Сир. 33. — Арк. 1—29; Сир. 34. — Арк. 1—29; Сир. 39. — Арк. 1—40; Сир. 40. — Арк. 1—36; Сир. 46. — Арк. 1—38; Сир. 47. — Арк. 1—38; Сир. 48. — Арк. 1—28; Сир. 53. — Арк. 1—39; Сир. 54. — Арк. 1—41; Сир. 59. — Арк. 1—36; Сир. 60. — Арк. 1—32; Сир. 65. — Арк. 1—24; Сир. 66. — Арк. 1—24; Сир. 71. — Арк. 1—26; Сир. 72. — Арк. 1—28.

⁴ Там само. — Ф. 28. — Сир. 15. — Арк. 1—231; Сир. 16. — Арк. 1—230; Сир. 17. — Арк. 1—230.

⁵ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Сир. 35. — Арк. 1—149; Сир. 41. — Арк. 1—156; Сир. 49. — Арк. 1—47; Сир. 55. — Арк. 1—164; Сир. 67. — Арк. 1—166; Сир. 73. — Арк. 1—14.

⁶ ІР НБУВ. — Ф. 61. — Од. зб. 559. — Арк. 28.

⁷ ІР НБУВ. — Ф. 61. — Од. зб. 559. — Арк. 2 зв., 13, 18, 28.

⁸ Там само. — Ф. 147. — Од. зб. 59. — Арк. 3.

⁹ Отчет о состоянии [и] деятельности Киевского Юридического общества... за 1880 год // ЦЦА-УК. — Ф. 707. — Оп. 40. — Спр. 194. — Арк. 28 зв.

¹⁰ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 58. — Арк. 1—2.

¹¹ ІР НБУВ. — Ф. 147. — Од. зб. 58. — Арк. 1 — 2.

го судді Орґеєвського повітового з'їзду мирових судців¹. Через кілька років він відмовиться від першої посади, залишаючись до початку Першої світової війни лише почесним мировим суддею при Орґеєвському повітовому з'їзді².

Обіймаючи невисокі посади у повітовому Орґеєві³, П. К. Скорделі підтримує зв'язки з київськими промисловцями та підприємцями. Це, у свою чергу, забезпечувало йому разом із родиною доволі високий матеріальний статок. Про це свідчить той факт, що впродовж певного часу напередодні Першої світової війни Пантелеймон Костянтинович входив у Правління Київського земельного банку та Товариство Деміївського цукрово-рафінадного заводу в Києві. Так, у довідниковому виданні «Ділова еліта Росії. 1914 р.» ім'я П. К. Скорделі зазначається серед «людей, які тримали в той час у своїх руках головні ричаги економіки та які уособлювали ділову еліту країни», а також «тих комерсантів, промисловців і банкірів, хто займав лідируючі місця у неписаній ієрархії ділового світу»⁴. Гадаємо, для такого висновку є всі підстави, оскільки станом на 1914 р. П. К. Скорделі обіймав такі посади, як: «член правління Київського земельного банку та Товариства цукрово-рафінадного заводу»⁵. Такі товариства забезпечу-

вали розвиток цукроваріння — галузі, яка на початку ХХ століття вийшла на перше місце в Росії, а отже, і у світі⁶.

Окрім зазначених посад у Києві, Пантелеймон Костянтинович у часи Першої світової війни обіймав посаду члена Ради Петроградського міжнародного комерційного банку⁷.

Цей доволі великий за тогочасними мірками комерційний банк був заснований ще 1869 р. у Петербурзі й станом на 1916 р. мав акціонерний капітал у розмірі 60 млн рублів та резервів — на суму 35 млн рублів. Правління банку знаходилося у Петрограді на Невському проспекті (буд. 58), а його відділення і агентства були відкриті майже у чотирьох десятках міст тогочасної Росії (від Архангельська до Баку та від Варшави до Саратова). Банк мав також відділення за кордоном — у Парижі та Брюсселі⁸.

Очевидно, обіймаючи зазначені посади у Києві та Петербурзі, Пантелеймон Костянтинович продовжував постійно проживати у Слободі Мані.

Після того, як П. К. Скорделі залишив Ніжин, він остаточно припинив заняття наукою кримінального права. Зосередившись виключно на комерційній діяльності, він ніколи більше не повертався до своїх занять наукою. Розуміли це і сучасники Пантелеймона Костянти-

¹ «Правительственные, сословные и общественные учреждения в гор. Кишиневе». — С. 39.

² Див.: Бессарабский адрес-календарь на 1896 год (высокосный) ... [Отдел IV. Адрес-календарь: «Правительственные, сословные и общественные учреждения в гор. Кишиневе»]. — С. 24–25, 36; Бессарабский адрес-календарь на 1899 год (простой). Издание редакции «Бессар. Губ. Ведомостей». Год семнадцатый [Отдел IV. Адрес-календарь: «Правительственные, сословные и общественные учреждения в гор. Кишиневе»]. — Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1898. — С. 35–36, 50; Бессарабский адрес-календарь на 1902 год. Издание редакции «Бессарабск. Губ. Ведом.» . Год XX-й [Отдел 2. Адрес-календарь высших государственных учреждений и Бессарабской губернии]. — Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1901. — С. 30–31, 46.

³ У ті часи провінційне містечко Орґеєв знаходилося у 41 версті від Кишинева, а сам Орґеєвський повіт включав 215 селищ (див.: Бессарабский адрес-календарь на 1896 год (высокосный) ... [Отдел VI. Справочные сведения]. — С. 4).

⁴ Боханов А. Н. Деловая элита России. 1914 г. /Рос. АН, Ин-т рос. истории. — М.: ИРИ, 1994. — ?.

⁵ Там само. — С. 224.

⁶ Терещенко М. Первпй олигарх: Михаил Иванович Терещенко (1886 — 1956): Необычайная история жизни моего деда, как ее рассказала бы мне моя бабушка/Мишель Терещенко; пер. с фр. — К.: Ника-Центр, 2012. — С. 86.

⁷ «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. Двадцать третий год издания. Под редакцией А. П. Шашковскогo. — [Петроград]: Издание Т-ва А. С. Суворина — «Новое время», [1916]. — С. 1177.

⁸ «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда... А. П. Шашковско-

новича. Так, П. Коробка у своїх спогадах про П. К. Скорделі писав: «Нельзя не пожалеть, что практическое направление нашего века, увлекшее немало талантливых людей из области науки на поприще чисто практической деятельности, увлекло туда же и Скордели, который мог бы свои способности и научные познания приложить к занятиям, требующим бо-

лее научных знаний, нежели настоящая его деятельность»¹.

Точна дата смерті П. К. Скорделі невідома. Проте достеменно відомо, що він залишався живим у 1918 р., оскільки саме до того часу обіймав посаду члена Ради Міжнародного комерційного банку в Петрограді.

го. — С. 11 [дані наведені в оголошенні банку, розміщеному на сторінці перед основним текстом адресної та довідкової книги].

¹ Коробка П. П. К. Скордели. — С. 302.